

© **Олександр ЛИСЕНКО**

ВИЗВОЛЕННЯ КИЄВА ВІД ГІТЛЕРІВСЬКИХ ОКУПАНТІВ ОЧИМА МУЗЕЙНИКІВ: ТРИ ВИСТАВКИ З НАГОДИ ОДНОГО ЮВІЛЕЮ

Непересічна дата – 70-річчя визволення столиці України від гітлерівських окупантів – супроводжувалася кількома науковими акціями, у яких помітне місце посіли виставки у трьох провідних історичних музеях Києва: Меморіальному комплексі «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років», Музеї історії Києва та Національному військово-історичному музеї України. Різні за задумом, концептуальними підходами, засобами їхньої реалізації, ці проекти не лише реконструюють події воєнної доби музейними засобами, а й до певної міри репрезентують сучасний рівень музейної справи в Україні. Тому й цікаве зіставлення трьох виставок як непересічних явищ культурного і наукового порядку.

Особливість виставки «Київські адреси сповіщень про загибель. Візуальна версія однойменного видання», підготовленої науковцями Національного музею історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років, полягає в тому, що вона була задумана як складник кількох заходів.

Унікальність цього виставкового проекту в тому, що, за словами його авторів, він «не лише ілюструє однойменне видання «Київські адреси сповіщень про загибель: дослідження, документи, свідчення», а й розширює і доповнює його через долі конкретних осіб, збагачує історичну пам'ять про загиблих киян, закріплює спогадами їхніх дітей, онуків і правнуків. Це – своєрідне унаочнення наукового дослідження».

Розвиваючи цю думку, слід зазначити, що і видавничий, і виставковий проекти доповнювала Всеукраїнська наукова конференція «Битва за Дніпро». У цілому цей науково-виставковий «триптих» присвячено 70-річчю визволення Києва від гітлерівських загарбників.

Однак давня традиція ювілейної циклічності репрезентації наукових пошуків поєднувалася з прагненням відійти від глорифікаційних підходів і тем, поглянути на події війни не байдужими очима стороннього спостерігача й обивателя, а передати її трагізм і внутрішню драматургію музейними й наративними засобами. Це поєднання офіційної меморіальної церемонії, книжкової презентації та наукової дискусії мало забезпечити синтетичну ретроспективу, комплексну за впливом на всіх активних і пасивних учасників цих заходів, домогтися «включення» інтелектуальних та емоційних ресурсів і максимальної заангажованості до осмислення й переживання артикульованих проблем.

Ще однією специфічною рисою виставки і видання є те, що, попри ювілейний контекст, їхньою смисловою основою стали не романтично-глорифікаційні мотиви,

а, напевно, найтрагічніший атрибут війни – сповіщення про загибель. Сумнозвісні похоронки, які завдяки ініціативі керівництва Музею вдалося зосередити в його фондах (до цього вони були розпорошені у військкоматах), є документами, що акумулюють не тільки специфічну інформацію, а й володіють величезним емоційним потенціалом. Водночас вони слугують своєрідним компасом для подальших досліджень, спрямованих на пошук місць поховань і родичів загиблих, а також установлення загальної кількості людських втрат у війні. Важко переоцінити гуманістичне значення таких проектів, оскільки через багато десятиліть забуття в рідні оселі «повертаються» тисячі тих, хто вважався «безвісти зниклим», про чию долю рідні й близькі нічого не знали.

Продовживши роботу Головної редколегії «Книги Пам'яті України», науковці Меморіального комплексу на підставі різних джерел, у тому числі даних Всеукраїнської електронної бази на загиблих та зниклих безвісти воїнів Червоної армії, підрахували кількість мобілізованих і загиблих мешканців столиці, а також «похоронок», що надійшли в їхні родини.

Та все ж визначальним контрапунктом виставки є не статистика (хоча вихід на узагальнені дані, які вперше введено до наукового та суспільного обігу, потребував кількарічної напруженої праці), а людський вимір трагедії.

Сконструйована за проблемно-хронологічним принципом, виставка наповнена фотохудожньою хронікою-літописом, що охоплює час від довоєнних буднів, оборонних боїв, окупації до визволення міста та його відродження.

Вдалою образною знахідкою проекту стало розміщення по периметру стін табличок з адресами київських вулиць, на яких замість номерів будинків вказана кількість сповіщень про загиблих, що надійшли до мешканців цих вулиць. Образний ряд виставки створюють художні твори В.І. Касіяна, І.М. Єніної, М.В. Матвєєва, С.Ф. Шишка, тематично дотичні до неї.

Уже в перші години після відкриття виставки стало помітно, що найбільшу зацікавленість відвідувачі виявили до життєвих історій учасників війни. У цій галереї такі різні долі наших воїнів: О. Пазюрича, П. Буряченка, В. Шехтмана, П. Бойка, І. Горецького, Героїв Радянського Союзу В. Кудряшова, А. Грисюка, П. Буйка, партизана-гарібальдійця О. Накорчемного та інших киян, яким війна підготувала важкі випробування, і з яких вони вийшли з честю.

Окремий фрагмент виставки присвячений участі військовослужбовців-посланців столиці в боях за визволення України, а також кількох європейських країн від гітлерівських військ. Завершальним акордом експозиції стали сповіщення про загибель киян, які полягли в останні дні й години війни – у Берліні та Празі.

Виставка не ставить крапку в музейному опрацюванні цих питань. У процесі її підготовки співробітники отримали майже 200 листів від родичів загиблих, налагодили контакти з багатьма родинами, які шукають хоча б якихось вісточок про своїх рідних.

Тому робота триває. Її девізом можуть слугувати слова авторів цього глибокого й важливого проекту: «Дійсно, дуже важко знайти дорогу туди, в МИНУЛЕ. Тому так необхідно згадати кожного, хто пішов у вічність».

Науковці Музею історії Києва підготували до 70-річчя визволення Києва від нацистської окупації мультимедійний проект «Війна. Місто. Люди».

Визначення формату і жанру репрезентації воєнної доби в історії Києва як мультимедійного проекту засвідчує новаторський характер творчого задуму. Ювілейний за призначенням захід насправді спирається на глибоко продуману, науково вивірену концепцію, несучими конструкціями якої є гуманітарний зріз світового збройного конфлікту боротьби проти нацизму і фашизму через призму подій у Києві.

Автори виставки обрали сучасний методичний інструментарій для реалізації концепції та передбачених нею завдань.

Диптих об'єднує експозиції у двох залах: у першому музейними засобами розкривається життя в місті від 1939 р. до 1948 р., у другому – хід оборони та визволення Києва відповідно у 1941 та 1943 рр.

Перший зал містить кругову експозицію, що хронологічно охоплює період від передвоєнного часу до визволення й відбудови столиці республіки.

Використовуючи репродукції, знімки, артефакти, копії документів, речові реліквії, науковці музею зуміли комплексно відтворити не лише основні тенденції суспільно-політичного життя за радянської влади і нацистської окупації, а й деталізувати окремі сюжетні лінії, пов'язані з характером соціалістичного будівництва, масовими репресіями, варварським «новим порядком», Голокостом, примусовим вивезенням киян на роботи до Німеччини, долею радянських військовополонених, руйнуванням центральної частини міста.

Образний ряд роблять об'ємнішим інстиляції житлового приміщення, афішної тумби, манекени в одязі бранця концтаборів та жертви Бабиного Яру.

Завдяки мультимедійним кіоскам та великому екрану інформаційно-візуальний ряд суттєво доповнюється й додає емоційних імпульсів.

У трьох великих вітринах експонуються довоєнні радянські й німецькі значки, гроші, марки, документи.

Експозиційне втілення задуму в другому залі базується на протистоянні радянських та німецьких Збройних сил. Домінуючу лінію цієї дихотомії репрезентують політичні плакати. Надзвичайно яскраві й гострі, вони ніби провокують відвідувача на роздуми про непримиренний характер збройної боротьби, перемогу в якій здобули воїни Червоної армії.

Великі об'ємні експонати й вітрини «занурюють» відвідувача в атмосферу війни, дають змогу ознайомитися з речовими пам'ятками воєнного лихоліття.

У вітринах розміщено радянські, німецькі та учнівські нагороди, а центральну вісь уособлює символ військових втрат воюючих сторін – березове перехрестя з радянськими й німецькими шоломами.

Особливо слід відзначити таке уособлення ідеї, як зовнішня реклама на чотирьох моніторах, виставлених у вікнах музею.

Звичайно, на такій обмеженій площі і за умови дефіциту музейних фондів доволі складно збалансовано заповнити всі сюжетні лінії рівноцінним матеріалом. У зв'язку

з цим слід вказати на те, що дещо в «затінку» опинився радянський рух Опору. Можливо, по-іншому варто було б розставити опорні акценти, пов'язані з початком агресії Німеччини проти СРСР.

У фахівців музейної справи можуть виникнути дискусії з приводу порядку й характеру розміщення деяких експонатів, зокрема радянських, німецьких, упівських нагород, хоча для відвідувачів їхнє експонування в одній вітрині є зручним для порівняння.

У цілому ж проект видається вдалим як з погляду музейної теорії і практики, так і з позицій сучасної історичної науки в оцінці цих явищ і подій. Він, безумовно, сприятиме формуванню адекватної моделі колективної пам'яті про Другу світову війну, гідному вшануванню всіх жертв цього збройного протистояння.

Фахівці Національного військово-історичного музею України назвали свою виставку «Даєш Київ!», визначивши цим самим її стрижневу змістову вісь.

Головними акцентами візуального ряду стали інсталяції, що ілюструють епізоди форсування Дніпра – фігурні групи радянських зенітників, артилеристів, зв'язківців, парашутистів-десантників, танкістів на першому поверсі та сходах, що ведуть до другого, а також німецького кулеметного й артилерійського розрахунків на правобережній лінії оборони противника. Доволі вдале просторове рішення з використанням двох горизонтальних площин, що символізують «берег лівий і берег правий», та східців, що позначають крутий схил, дещо девальвують самі фігури, оскільки неоднозначно сприймаються дорослими відвідувачами музею (у підлітковому сприйнятті вони, можливо, є цілком органічними).

На великий кіноекран, що добре проглядається і з першого, і з другого рівня, проєктуються документальні кінокадри, надаючи хоча й внутрішньо напруженим, але статистичним інсталяціям певної динаміки й розширюючи подієвий контекст.

На другому поверсі по периметру залу виставлені тематичні вітрини, розміщені в хронологічному порядку. Відкриває цю частину виставки вітрина «Київ очима німецьких та угорських окупантів», що містить поряд із фотографіями тексти оголошень окупаційної адміністрації, агітаційні плакати, «План святкування 2-ї річниці звільнення Києва від більшовиків 19 вересня 1943 р.», інші матеріали, пов'язані з окупаційним режимом. Окремо експонуються однострої, шоломи, петлиці, шеврони, погони, зразки зброї, яка перебувала в користуванні займанців. Цьому фрагменту виставки бракує виразного наголосу на злочинах нацистів у Києві, трагізму окупаційного соціуму (проблеми радянських військовополонених, остарбайтерів, Голокост, інші злочини руху Опору залишилися на периферії уваги).

Мовою музейної біографістики до відвідувачів доноситься інформація про командний склад 1-го Українського фронту, особовий склад і бойовий шлях 70-ї гвардійської стрілецької дивізії, які брали участь у боях за столицю республіки.

Вітрини «Дніпровські переправи» та «Дніпровські плацдарми» рясніють фотознімками, нагородними листами, малюнками, іншими документами особового походження, картами («Київська наступальна операція» та ін.).

Сюжети «Рішучий наступ» і «Визволення» розкриваються на основі матеріалів, що ілюструють дії 38-ї армії, 5-го гвардійського танкового корпусу, 3-ї гвардійської танкової армії, 1-ї окремої Чехословацької бригади, інших цінних джерел (наприклад, рукопису Г. Жукова до М. Ватутіна від 5 жовтня 1943 р.)

Завершальним акордом є вітрини «Прославлені Київські» та «Герої битви за Дніпро», присвячені окремим персоналіям, частинам і з'єднанням, які визначались у битві за Київ, а також інсталяція «Київ – наш!»

Поряд із вдалим знахідками й інформативно наповненими реліквіями та документами слід вказати й на окремі недоліки. Практично всі світлини подані без атрибуції. Це стосується й радянських одностроїв: для відвідувачів залишається загадкою, це – оригінал, що належав комусь з учасників бойових дій, чи муляж.

Та в цілому такі не схожі за стрижневими концептами, залученими документально-реліквійними експонатами, художніми рішеннями, композицією, способами артикуляції подієвого полотна рецензовані виставкові проекти слід вважати доволі вдалим спробами музейної реконструкції та презентації рубіжної для Києва події – визволення від окупантів.

Очевидно, громадськість гідно оцінить ці зусилля, адже збурена політичними інспіраціями суспільна свідомість потребує зважених, безсторонніх оцінок нашого минулого, заснованих на суто наукових підходах.

Хочеться сподіватися, що всі три виставки зможуть задовольнити ці очікування.